

6. Уголовное право. Общая и Особенная часть : [учебник для вузов] / под. ред. Н.Г. Кадникова. – М. : Городец, 2006. – 911 с.
7. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / под. ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – М., 2000. – 874 с.
8. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-е вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 1040 с.
9. Кримінальне право (Особлива частина) : [підручник] / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – 2-е вид. – К. : ВД «Дакор», 2013. – 786 с.
10. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-е вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
11. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю.В. Александров, О.О. Дудоров, В.А. Клименко та ін.]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клиента. – К. : Юридична думка, 2004. – 656 с.
12. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, С.Я. Лихова та ін.]; за ред. П.С. Матишевського та інших. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
13. Кримінальне право України: Особлива частина : [підручник для студ. вищ. навч. закл. освіти] / [М.І. Бажанов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, І.О. Зінченко та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Юрінком Інтер. – Х. : Право, 2002. – 496 с.
14. Михеева Т.Ю. Самоуправство: основные сложности установления признаков деяния / Т.Ю. Михеева // Уголовный процесс. – 2010. – № 1. – С. 46–48.
15. Мордовина А.А. Осуществление законного права как обстоятельство, исключающее преступность деяния : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.А. Мордовина. – Ставрополь, 2005. – 162 с.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 9-е вид., переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 3-є вид., переробл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 1056 с.
18. Особенная часть Уголовного кодекса Российской Федерации: комментарий, судебная практика, статистика / под общ. ред. В.М. Лебедева; отв. ред. А.В. Галахова. – М. : Городец, 2009. – 1168 с.
19. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права : в 6 т. / А.А. Пионтковский; редкол. А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. – М. : Наука, 1970. – Т. 2 : Часть общая. Преступление. – 1970. – 516 с.
20. Поленов Г.Ф. Ответственность за преступления против порядка управления / Г.Ф. Поленов. – М. : Юрид. лит., 1966. – 136 с.

УДК 342.841.2

ВИБОРЧІ ДОКУМЕНТИ Й ДОКУМЕНТИ РЕФЕРЕНДУМУ ЯК ПРЕДМЕТИ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ

ELECTORAL DOCUMENTS AND DOCUMENTS OF REFERENDUM AS THE ARTICLES OF SYLLABLES OF CRIMES

Парасюк Н.М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджено законодавчі конструкції, якими позначаються предмети складів злочинів проти виборчих прав і свобод громадян. Визначено зміст кримінально-правових ознак виборчих документів та документів референдуму, установлення яких є важливою гарантією правильної кваліфікації злочинів. Аргументовано, що предметом складу злочину варто визнавати лише ті офіційні документи із виборчих, які можуть вплинути на результати голосування. Зроблено висновок про необхідність удосконалення законодавчої термінології, якою позначено предмет складу злочину.

Ключові слова: предмет складу злочину, виборчі права, виборчі документи, документи референдуму, підроблення, знищення, приховування.

В статье исследованы законодательные конструкции, которыми обозначаются предметы составов преступлений против избирательных прав и свобод граждан. Определено содержание уголовно-правовых признаков избирательных документов и документов референдума, установление которых является важной гарантией правильной квалификации преступлений. Аргументировано, что предметом преступления следует признавать только те официальные документы из числа избирательных, которые могут повлиять на результаты голосования. Сделан вывод о необходимости совершенствования законодательной терминологии, которой обозначено предмет состава преступления.

Ключевые слова: предмет преступления, избирательные права, избирательные документы, документы референдума, подделка, уничтожение, сокрытие.

This article explores the legal structures denoting objects offenses against electoral rights and freedoms. The content of criminal evidence of election documents and referendum documents, which establish an important guarantee of correct classification of crimes. Argued that the subject of the offense shall be recognized only official documents of the number of polling that may affect the results. The conclusion about the need to improve the legal terminology, which marked the subject of a crime.

Key words: subject of the crime, voting rights, electoral documents, referendum documents, forgery, destruction, concealment.

Актуальність теми. Виборчий процес – це здійснення установленими суб'єктами виборчих процедур, передбачених законодавством. Окрім цього, суворо регламентованою є не лише послідовність дій на кожному етапі, а і їх документальне оформлення. Документування інформації під час виборчого процесу здійснюється за допомогою системи офіційних правових документів, вимоги до обігу яких регламентовані виборчим законодавством. За допомогою офіційних документів відбувається фіксація юридично значимих фактів, які набувають статусу офіційних управлінських рішень. Відтак важливою вимогою до обігу виборчих документів і документів референдуму є справжність зафіксованої в них інформації. Кожна виборча кампанія супроводжується значною кількістю порушень виборчих прав громадян. Законодавча реалізація принципу законності виборчого процесу відбувається через установлення різних видів відповідальності за порушення виборчого законодавства.

Незаконний обіг виборчих документів і документів референдуму за певних обставин досягає ступеня суспільної небезпеки, зокрема, цим і зумовлена доцільність їх криміналізації. Система кримінально-правових заборон у сфері виборчого та референдно-законодавства традиційно включає склади злочинів, предметом яких визнаються виборчі документи та документи референдуму. До цієї групи належать склади злочинів, передбачені ст. ст. 158, 158-1, 158-2 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Важливою особливістю цих норм є частота їх законодавчого редагування. Кримінально-правова ревізія цієї сфери відносин є логічним продовженням реформування регулятивного виборчого законодавства. Такі часті зміни не сприяють виробленню однотипної судової практики. Правозастосовний процес ускладнюється, зокрема, тим, що незаконні дії із виборчими та референдними документами включені у структуру різних складів злочинів, що виключає можливість установлення спільних для них ознак. Саме тому важливо узагальнити документи, які визначені предметом складів злочинів проти виборчих і референдних прав та сформулювати їх кримінально-правові ознаки в контексті конкретних складів злочинів.

Наукова база кваліфікації виборчих злочинів є достатньо репрезентативною. У цій сфері проводили наукові дослідження П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, Л.П. Медіна, М.І. Мельник, М.О. Мягкова, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк та інші. Спільною рисою цих наукових праць є констатація відсутності законодавчої дефініції поняття «виборчий документ» і «документ референдуму», а також

формулювання ознак, які в сукупності дають змогу визначити із усього масиву документів той конкретний вид, який визнається предметом злочинів проти виборчих прав і свобод людини та громадянина.

Кримінально-правова характеристика предметів виборчих складів злочинів є актуальним напрямом теоретичних досліджень. Одним із аспектів такої доцільності є набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» від 14 жовтня 2014 р. № 1703-VII, відповідно до якого, зокрема, було поновому позначено предмет складів злочинів. Метою статті є дослідження ознак виборчих документів і документів референдуму як предметів складу злочину, визначення їх змісту та значення для кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. Правила кваліфікації вимагають установлення в діянні особи конкретного складу злочину, який утворюється за допомогою ознак, характерних лише для нього. При цьому у склад злочину включені ознаки, які дають змогу провести розмежування з іншими складами злочинів. Саме тому, створюючи інформаційну модель складу злочину про порушення виборчих прав і свобод громадян, предметом яких визнаються виборчі документи та документи референдуму, законодавець поряд із загальними ознаками має чітко вказати інші спеціальні ознаки, які уточнюють коло злочинних діянь, порівняно із тими, що кваліфікуються за ст. ст. 357, 358, 366 КК України. Конструювання спеціальних кримінально-правових норм про незаконні дії із документами в межах групи складів злочинів проти виборчих прав і свобод людини та громадянина відбувається шляхом уточнення ознак предмета складу злочину. Для цього використано такі законодавчі конструкції: 1) незаконно виготовлені чи підроблені виборчі документи (виборчий бюлетень, бюлетень для голосування на референдумі, протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, про підсумки голосування на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму й інші документи, які, відповідно до законодавства, належать до виборчих документів) (ч. 2 ст. 158 КК України); 2) протокол про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах виборчого (територіального виборчого) округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму (ч. 3 ст. 158 КК України); 3) виборчий бюлетень, бюлетень для голосування на референдумі (ст. 158-1 КК України). 4) виборча документація або документи референдуму (ст. 158-2 КК України). Законодавець використовує різні способи відображення ознак предмета складів злочинів у

диспозиціях статей кримінального закону. За функціональною спрямованістю документи як предмети розглядуваних складів злочинів варто поділити на дві групи, а саме: виборчі документи та документи референдуму. Сфера поширення цих документів обслуговується різними законодавчими актами, тобто виборчим і референдним законодавством. Звернення до норм Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI, Закону України «Про вибори Президента України» від 05 березня 1999 р. № 474-XIV та Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 р. № 5475-VI надає можливість визначитись із конкретними видами документів, але в них не сформульовані законодавчі дефініції виборчих документів і документів референдуму. Звідси виникає запитання, які з цих видів документів є виборчими чи, відповідно, документами референдуму? Чи, можливо, усі документи, які використані в законі, належать до цих категорій? Чи всі ці документи варто визнавати предметами складу злочину у випадку вчинення з ними незаконних дій?

Зміст диспозицій не дає змоги дати однозначну відповідь на ці питання. Найбільш проблемно, як видається, сформульована ч. 2 ст. 158 КК України. Узагальнений термін «виборчі документи» законодавець розтлумачує шляхом конкретизації його видів (виборчий бюлетень, протокол про підрахунок голосів виборців тощо). Разом із тим узагальнення бюлетеня для голосування на референдумі, протоколу про підсумки голосування на референдумі, протоколу про результати референдуму терміном «виборчі документи» суперечить референдному законодавству. Точність кримінального закону – важлива передумова його ефективності, тому вважаємо, що виборчі документи та документи референдуму потрібно чітко розмежовувати. Змішування їх видів призведе до небажаних помилок при кваліфікації. Формулювання предмета розглядуваних складів злочинів має чітко відповідати термінології, яка вживається в нормах регулятивного законодавства. Тому пропонуємо виділити в межах диспозиції ч. 2 ст. 158 КК України дві групи предметів, а саме: виборчі документи й документи референдуму.

Виборчі документи та документи референдуму досліджуються кримінально-правовою наукою як предмети кримінально караних діянь. В.О. Навроцький характеризує поняття «виборчі документи» сукупністю таких ознак: 1) письмова форма; 2) наявність відповідних для кожного виду документа реквізитів, форм; 3) за своєю змістом документ засвідчує факти, які мають юридичне значення, установлюють права суб'єктів виборчого процесу; 4) складання відповідного документа передбачено законодавством про вибори [1, с. 311–312]. Аналогічної позиції дотримується С.Я. Лихова [2, с. 356]. За цими ознаками можна розпізнати будь-який офіційний документ. Більш поширено ознаки офіційного документа відображені у примітці до ст. 358 КК України. На підставі розглядуваної наукової позиції вчені роблять висновок про те, що «конкретний різ-

новид виборчого документа в принципі не має кримінально-правового значення» [1, с. 312; 2, с. 356]. Відтак у літературі послідовно перераховуються всі види документів, які вказані у виборчому законодавстві. Вважаємо, що установлення предмета складів злочинів, передбачених ст. ст. 158, 158-1, 158-2 КК України, варто проводити з дещо інших підходів.

Обслуговування виборчого процесу забезпечується значною кількістю документів. Своєю чергою, жоден із законів не містить поняття виборчого документа чи документа референдуму. Це ускладнює процес застосування кримінально-правових норм. Вважаємо, що при позначенні документів, обіг яких регулюється виборчим чи референдним законодавством, як предметів складів злочину потрібно застосовувати вибірковий підхід. У цьому значенні для будь-якого предмета злочину є притаманними численні ознаки, зокрема матеріальність, структура, стан, кількість, якість предмета злочину, його соціальне значення, вартість, характер зв'язку з іншими ознаками складу злочину [3, с. 110]. Відтак, прийнятно до кримінального закону, зміст поняття «виборчі документи» й «документи референдуму» варто уточнити через виділення фізичної, соціальної та юридичної ознаки.

Фізична ознака виборчих документів і документів референдуму не обмежується якимось конкретним способом фіксації інформації. Законодавчо передбачуваним є існування документів як на паперових носіях, так і в електронному вигляді. Своєю чергою, варто констатувати, що предметом викрадення чи приховування (ч. 3 ст. 158, ст. 158-1 КК України) потрібно визнавати офіційні документи, інформація в яких зафіксована лише на паперових носіях. У процесі кваліфікації підробки або незаконного виготовлення, використання або зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів варто враховувати відповідність документального носія законодавчим вимогам щодо форми, змісту та розміщення реквізитів. Виготовлення виборчих документів і документів референдуму в довільній формі може бути оцінено як посягання, що через мало-значність не є суспільно небезпечним.

Соціальна ознака відображає взаємозв'язок об'єкта й предмета складу злочину, тобто конкретну сферу суспільних відносин, яким, у зв'язку з впливом на предмет, заподіюється істотна шкода. Інформаційне забезпечення – важлива складова виборчого процесу та процесу голосування на референдумі. За допомогою виборчих документів і документів референдуму забезпечується реалізація прав та законних інтересів усіх суб'єктів виборчого процесу. Усю сукупність документів, які обслуговують виборчий процес, варто вважати виборчою документацією. Такий термін уживається в положеннях виборчого законодавства для позначення відкритого переліку документів, тобто їх множини. Окрім цього, аналогічним терміном позначено предмет складу злочину, передбаченого ст. 158-2 КК України, а саме: незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму. Відтак виникає доцільність у розмеж-

уванні змісту понять «виборчі документи» й «виборча документація». Не всі документи, указівка на які використано, наприклад, у статтях Закону України «Про вибори Президента України» від 05 березня 1999 р. № 474-XIV, варто визнавати виборчою документацією, відтак їх окремим видом виборчого документа. Так, у ч. 2 ст. 2 цього Закону визначено перелік документів, які підтверджують громадянство України і є підставою для отримання виборчого бюлетеня під час голосування. Незаконні дії щодо такого виду документів кваліфікуються за ст. ст. 357, 358 КК України. Аналіз норм виборчого законодавства дає змогу установити, що обсяг поняття «виборча документація» утворюють такі групи офіційних документів: 1) виборчі документи щодо підготовки виборів; 2) виборчі документи щодо проведення виборів; 3) інші виборчі документи (позовні заяви, скарги та звернення суб'єктів виборчого процесу). Виборчий процес включає вісім етапів (ч. 4 ст. 11 Закону України «Про вибори Президента України» від 05 березня 1999 р. № 474-XIV). У процесі організації виборів ці документи мають різне функціональне призначення. Залежно від того, на якому етапі виготовляються та використовуються виборчі документи, до такої групи виборчої документації їх варто зарахувати. Документи щодо підготовки виборів обслуговують перший етап виборчого процесу, починаючи з оголошення Центральною виборчою комісією України про початок процесу виборів і аж до етапу голосування. До цієї категорії документації потрібно зарахувати, наприклад, протокол про прийняття виборчих бюлетенів від вищих виборчих комісій, протокол про підрахунок кількості отриманих дільничною виборчою комісією бюлетенів окремо щодо кожного виду тощо. Документи щодо проведення виборів включаються у виборчий процес на етапі складання списку виборців і аж до підрахунку голосів виборців та встановлення підсумків голосування. До цієї категорії виборчої документації варто зарахувати списки виборців за формою, установленою Центральною виборчою комісією України, виборчий бюлетень, контрольний талон виборчого бюлетеня, відомість про кількість контрольних талонів виданих виборчих бюлетенів, відомості про невикористані виборчі бюлетені, відомості про передачу членам виборчої комісії виборчих бюлетенів для видачі їх виборцям у приміщенні для голосування, витяг із списку виборців для голосування за місцем перебування, протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, протокол про підсумки голосування на виборах. Незаконні дії з виборчими документами щодо проведення виборів можуть безпосередньо вплинути на результати виборів. Саме тому вважаємо, що предметом підробки, незаконного виготовлення, використання або зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів (ч. 2 ст. 158 КК України) потрібно визнавати ті офіційні документи, які належать до групи виборчих документів щодо проведення виборів, види яких визначено вище. Варто зауважити, що таке положення загалом не суперечить змісту диспозиції ч. 2 ст. 158

КК України. Предмет цього складу злочину сформульований у вигляді відкритого переліку, тобто не обмежується конкретними видами виборчих документів. Своєю чергою, кримінально караними потрібно визнавати діяння лише щодо визначеного кола предметів, які характеризуються схожими ознаками з виборчим документом, протоколом про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці, про підсумки голосування на виборах, про результати виборів. Як уже зазначалося вище, ці документи забезпечують інформаційний супровід найбільш важливих етапів виборчого процесу, і від їх справжності залежить, як саме буде захищено виборче право кожного громадянина в контексті справедливого волевиявлення. Схожий підхід використовується в літературі для визначення поняття документів референдуму. Тобто, пропонується обмежити розглядуване поняття документами, фальсифікація яких безпосередньо впливає на результати референдуму (бюлетень для голосування на референдумі, підсумковий протокол підрахунку голосів громадян, які взяли участь у голосуванні, протокол зборів про утворення ініціативної групи, свідоцтво про реєстрацію ініціативної групи, підписні листи, списки громадян, які мають право брати участь у референдумі) [4, с. 5].

За змістом поняття «виборча документація» є ширшим, ніж поняття «виборчі документи». Отже, предметом складу злочину про незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму варто визначати будь-який вид офіційного документа, який входить до однієї із груп виборчих документів, виділених вище.

Юридична ознака вказує на виборчі документи й документи референдуму як на обов'язкові ознаки складів злочинів, передбачених ст. ст. 158, 158-1, 158-2 КК України. Тобто, учинення будь-якого з передбачених цими статтями діянь мають бути здійснені хоча б стосовно одного із зазначених у диспозиціях предметів. Вичерпний перелік предметів визначено лише в ч. 3 ст. 158, ст. ст. 158-1 та 158-2 КК України. Залежно від юридичної значущості зафіксованої в офіційних документах інформації, предмети складів злочинів, передбачених ст. ст. 158, 158-1, 158-2 КК України, діляться на дійсні та недійсні. Дійсні виборчі документи й документи референдуму потрапляють у сферу кримінально-правового регулювання у випадку часткового підроблення виборчих документів (ч. 1 ст. 158 КК України), викрадення чи приховування протоколу про підрахунок голосів виборців чи учасників референдуму, про підсумки голосування в межах виборчого (територіального виборчого) округу на виборах чи референдумі, про результати виборів або референдуму, підписання таких документів до їх заповнення, складання чи підписання не на засіданні виборчої комісії чи комісії з референдуму або включення до такого протоколу завідомо недостовірних відомостей (ч. 3 ст. 158 КК України), викрадення чи приховування виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (ч. 1 ст. 158-1 КК України), незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму (ст. 158-2 КК України).

Виборчі документи й документи референдуму, виготовлені, використані чи поширені в інший спосіб, усупереч установленому порядку, потрібно вважати недійсними. Так, відповідно до виборчого законодавства, недійсними визнаються бюлетені: 1) на яких відсутня печатка цієї дільничної виборчої комісії; 2) якщо зазначені на виборчому бюлетені номери територіального округу або виборчої дільниці не відповідають номерам територіального округу чи виборчої дільниці, на якій проводиться підрахунок голосів; 3) якщо до виборчих бюлетенів унесено зміни без рішення Центральної виборчої комісії України чи внесені зміни, що не відповідають рішенню Центральної виборчої комісії України; 4) якщо у виборчому бюлетені зроблено більш як одну позначку проти прізвищ кандидатів; 5) якщо не поставлено жодної позначки; 6) якщо не відірвано контрольні талони (ч. 26 ст. 78 Закону України «Про вибори Президента України» від 05 березня 1999 року № 474-XIV). Оскільки перелік видів недійсних документів не є вичерпним, то загалом варто стверджувати, що такими потрібно визнавати документи, з яких неможливо встановити волевиявлення суб'єктів виборчого процесу або які спотворюють дійсний результат голосування.

Підробленими офіційними документами варто вважати не тільки документи, які виготовлені неналежним чином (містять неправдиві відомості, але є правильними за формою), а й ті, що виготовлені незаконно (з порушенням передбаченої нормативно-правовими актами процедури їх складання й видачі) [5, с. 5]. У контексті змісту ознак складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158 КК України, «незаконно виготовлені» та «підроблені» виборчі документи варто вважати тотожними поняттями. Незаконне виготовлення виборчих документів визнається однією із форм підроблення, зокрема повним підробленням, коли створюється документ, із порушенням установленого порядку, зафіксовані відомості якого не відповідають дійсності. Саме тому не доцільно дублювати в межах однієї кримінально-правової норми поряд зі збірним поняттям ще і його окремих видів. Отже, підроблені документи також є недійсними. До недійсних потрібно також зарахувати виданий виборцю заповнений виборчий бюлетень чи бюлетень для голосування на референдумі (ч. 1 ст. 158-1 КК України). Механізм утворення їх недійсності має злочинний характер. Такий вид недійсних докумен-

тів утворюється в результаті умисного виготовлення, використання та зберігання всупереч порядку, установленого виборчим законодавством чи референдумом, якщо мова йде про документи референдуму.

Існуванням кримінально-правових заборон щодо незаконних дій із виборчими документами й документами референдуму якраз і забезпечується захист виборчих прав і свобод громадян. У випадку повного підроблення виборчих документів, використання або зберігання незаконно виготовлених чи підроблених виборчих документів предметом складу злочину визнаються матеріальні носії, які містять неправдиві відомості або виготовлені всупереч установленому порядку. Результатом таких дій є створення й запровадження в обіг недійсних документів, які можуть стати підставою для необґрунтованого набуття прав чи звільнення від обов'язків. Відтак вважаємо, що вказівку на негативні ознаки предмета складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 158 КК України, варто обмежити вказівкою лише на «підроблені» виборчі документи. Відповідно, потрібно виключити із диспозиції цієї частини слова «незаконне виготовлення» та «незаконно виготовлених».

Висновки. Аналіз застосування кримінально-правових норм, сформульованих у ст. ст. 158, 158-1, 158-2 КК України, у контексті тлумачення змісту понять «виборчі документи» й «документи референдуму» як предмета складів злочинів дає змогу констатувати наявність певних законодавчих прогалин, а також необхідність вироблення однотипних правил кваліфікації злочинних виявів у цій сфері кримінально-правового регулювання. Чесні і справедливі вибори є важливим показником належного рівня демократизації державницьких процесів. Певною мірою проблеми реалізації цих політичних прав пов'язані з неефективністю законодавства, норми якого мають чітко позначати ознаки складу злочину, щоб уникнути різнотлумачення. Предметні склади злочинів проти виборчих прав і свобод громадян потребують особливої уваги законодавця в контексті термінологічної однозначності як у межах кримінального закону, так і разом із нормами виборчого та референдного законодавства. Зусилля парламентаріїв мають бути спрямовані насамперед на врахування законодавчих колізій попередніх виборчих кампаній, для того щоб створити систему законів, які забезпечували б належну реалізацію політичних прав і свобод людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива частина : [курс лекцій] / В.О. Навроцький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.
2. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : [монографія] / С.Я. Лихова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
3. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / А.А. Музика, Є.В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 192 с.
4. Семенюк О.О. Кримінально-правова характеристика порушення законодавства про референдум : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Семенюк. – К., 2009. – 20 с.
5. Парасюк Н.М. Незаконні дії з документами, бланками, штампами та печатками за кримінальним правом України: юридичний аналіз складів злочинів (ст. ст. 357, 358 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.М. Парасюк. – Львів, 2011. – 20 с.